
Zagadnienie lichwy w ujęciu wielkich religii monoteistycznych

Autor: Małgorzata Ramocka

Artykuł opublikowany w „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2008, vol. 11, nr 1, s. 297-302

Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie

Stable URL: http://www.annaesonline.uni.lodz.pl/archiwum/2008/2008_01_ramocka_297_302.pdf

Usury from the Point of View of Major Monotheistic Religions

Author: Małgorzata Ramocka

Source: 'Annales. Ethics in Economic Life' 2008, vol. 11, nr 1, pp. 297-302

Published by Lodz Archdiocesan Press

Stable URL: http://www.annaesonline.uni.lodz.pl/archiwum/2008/2008_01_ramocka_297_302.pdf

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2008

© Copyright by Małgorzata Ramocka

Małgorzata Ramocka

Małopolska Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Tarnów

e-mail: ramocka@interia.eu

Zagadnienie lichwy w ujęciu wielkich religii monoteistycznych

1. Uwagi wstępne

Celem tego artykułu jest przedstawienie stosunku wielkich religii monoteistycznych do zjawiska lichwy oraz próba zastanowienia się nad różnicami pomiędzy poszczególnymi stanowiskami.

Pojęcie lichwy i idea pobierania odsetek obecne były w ludzkich umysłach niemal od zarania cywilizacji. Pomimo swoistej przyziemności zagadnienia, stało się ono elementem rozważań o zdecydowanie religijnym charakterze. Każdy z wielkich systemów religijnych zawiera mniej lub bardziej dogłębną analizę zjawiska lichwy, każdy z nich wartościuje je moralnie. Zwrócił uwagę także na lichwę, jako przykład fałszywego życia Budda. W kazaniu z Benares mówił: *Falszywe prowadzenie życia to nieszczerłość, zdrada, posądzenia, wypytywanie, lichwa, handel bronią, żywymi istotami, mięsem, odurzającymi napojami lub trucizną*¹. Podobnie w negatywnym świetle postrzegano lichwę w hinduizmie. W żadnej jednak religii pochodzącej z Dalekiego Wschodu lichwa nie uzyskała tak szczególnego miejsca, jakie zaoferowały jej wielkie religie monoteistyczne. Judaizm, chrześcijaństwo i islam legły u podstaw systemów społecznych, w których religia miała wpływać i regulować praktycznie wszystkie aspekty życia ludzkiego, także te związane z pomnażaniem majątku.

2. Lichwa w judaizmie

Bogactwo w judaizmie było stanem pożądanym. Nie było także nic niewłaściwego w zabieganiu o jego powiększanie, sam Abraham przedstawiał Sarę jako swą siostrę, nie żonę, by skłonić zainteresowanych małżeństwem z nią do wręczania prezentów. W judaizmie odrzucono także krwawą ofiarę z człowieka na rzecz ofiary materialnej, pieniądź zaś uzyskał nową funkcję i stał się kartą przetargową pozwalającą unikać przemocy i wojny². Ta szczególna postawa stała się w kolejnych stuleciach przekleństwem Żydów. W stereoty-

¹ Mowa Buddy Siakamunijego w Benares, [www: http://mahajana.net/teksty/benares.html](http://mahajana.net/teksty/benares.html)
w <http://mahajana.net>.

² J. Attali, 2003 *Żydzi, świat, pieniądze*, Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 2003, s. 17.

powy sposób łączono (a czasem łączy się do dziś) ich z bogactwem zdobytym w sposób nieuczciwy lub wręcz nadprzyrodzony³.

Dzięki polityce kościoła rzymskiego, zakazującego lichwy, legendy krążące na temat potęgi finansowej Żydów, choć bardzo przesadzone, obecne były w całej Europie. Rozprzestrzeniwszy się na tym kontynencie potomkowie Mojżesza stawali bowiem przed mało satysfakcjonującym wyborem – pożyczać zainteresowanym pieniądze na procent, lub wydać je na życie i zostać nędzarami. To wąskie spektrum możliwości wynikało z faktu, że Żydom nie wolno było nabywać ziemi pod uprawę i odsuwano ich od wielu zawodów, szczególnie tych bardziej intratnych w epoce średniowiecza. Tym niemniej, znieawidzony żydowski lichwiarz nie grzeszył z formalnego punktu widzenia ani przeciw żydowskiemu, ani chrześcijańskiemu prawom⁴. Pierwsza wzmianka zakazując lichwy, pojawiła się w Księdze Wyjścia (22:24)⁵, dotyczyła jednak jedynie przedstawicieli ludu Izraela. W podobny sposób odnosiła się do lichwy Księga Kapłańska (25:35–37)⁶. Najwyraźniej ten dualizm w traktowaniu pożyczkobiorców oddał jednak autor Księgi Powtórzonego Prawa (23:20–21): *Nie będziesz żądał od brata swego odsetek z pieniędzy, z żywności, ani odsetek z czegokolwiek, co pożyczka się na procent. Od obcego możesz się domagać, ale od brata nie będziesz żądał odsetek...*⁷

Motyw odmiennego traktowania grupy wewnętrznej i zewnętrznej pojawiał się często w Starym Testamencie, szczególnie w odniesieniu do kwestii gospodarczych, w tym lichwy⁸. Zakaz obciążania procentem uboższego współplemieńca wywodził się z etyki braterstwa związków sąsiedzkich, gdzie istniał obowiązek bezinteresownej pomocy w potrzebie. Była to typowa dla starożytnego judaizmu forma współzycia społecznego, obca jednak wywierającej nań zasadniczy wpływ kulturze babilońskiej⁹.

Znacząca rola solidarności społecznej objawiała się nie tylko poprzez bezinteresowną pomoc innemu Izraelicie. Co siedem lat, przy okazji tak zwanego Roku Szabatowego, dłużnikom, których nie było stać na spłatę pożyczki umarzano długi¹⁰. Uboższymi pomagano na wiele sposobów, jedynym warunkiem uzyskania wsparcia była przynależność narodowościowa, a w późniejszych wiekach religijna.

Obok tych idealistycznych zasad istniał świat mniej doskonały. W starożytności możliwe rody żydowskie uciskały plebejuszy wymuszając na nich, wbrew prawu płacenie odse-

³ Por. A. Cała, *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005, s. 102–103.

⁴ J. Le Goff, *Sakiewka i życie. Gospodarka i religia w średniowieczu*, Gdańsk, Wydawnictwo Marabut Gdańsk 1995, s. 86.

⁵ *Jeżeli pożyczysz pieniądze ubogiemu z mojego ludu, żyjącemu obok ciebie, to nie będziesz postępował wobec niego jak lichwiarz i nie każesz mu płacić odsetek*. Wszystkie cytaty z Nowego i Starego Testamentu pochodzą z Biblii Tysiąclecia.

⁶ *Jeżeli brat twój zubożeje i ręka jego osłabnie, to podtrzymasz go aby mógł żyć z tobą, przynajmniej jako przybysz lub osadnik. Nie będziesz brał od niego odsetek ani lichwy. Będziesz sięgał Boga swego i pozwolił żyć bratu z sobą. Nie będziesz mu dawał pieniędzy na procent. Nie będziesz mu dawał pokarmu na lichwę*.

⁷ Temat lichwy pojawiał się w Starym Testamencie jeszcze kilka razy: *Księga Ezechiela* (18:8–9, 13, 17) charakteryzuje człowieka sprawiedliwego między innymi jako takiego, który nie pobiera odsetek. W rozdziale 22:12 ostrzega się czytelnika, że pobierając procent, odwraca się od Boga. Napomnienia i uwagi potępiające pobieranie odsetek zawiera także *Księga Jeremiasza* (15:10), *Nehemiasza* (5:7,10), *Przysłów* (22:7, 28:8), a nawet *Psalmy* (15:5), gdzie roztoczona jest wizja drzwi rajy zamkniętych przed lichwiarzem.

⁸ M. Weber, *Etyka gospodarcza religii światowych. Tom III Starożytny judaizm*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2000, s. 307.

⁹ M. Weber, 2000, *op.cit.*, s. 67,68.

¹⁰ P.L. Berger (red.), 1994, *Etyka kapitalizmu*, Wydawnictwo Signum, Kraków 1994, s. 52–53.

tek, tak samo, jak miało to miejsce w staroitalskich i starogreckich polis¹¹. Wiadomo o istniejącym, głębokim rozwarstwieniu społecznym, gdzie lichwa stanowiła łatwą i popularną metodę budowania fortuny finansowej. Pojawiały się więc wyjątki od reguły zezwalającej na pobieranie odsetek tylko od obcokrajowców i innowierców. Ten nietypowy przykład dał Wielki Waad¹², który zaaprobował pobieranie lichwy przez Żydów od Żydów. Zdarzenie to miało miejsce w XVII w., na ziemiach polskich¹³.

3. Lichwa w chrześcijaństwie

Chrześcijaństwo odrzucało lichwę w sposób zdecydowany, przynajmniej w pierwszych wiekach istnienia, opierając ów pogląd na tych samych fragmentach Starego Testamentu, o których wspomniano już w części dotyczącej judaizmu; Ewangeliach oraz komentarzach Ojców Kościoła.

Co ciekawe, Nowy Testament nie poświęcił zagadnieniu lichwy zbyt wiele uwagi, w zasadzie kwestia ta, pojawia się w pismach kanonicznych jedynie kilka razy – w Ewangelii według św. Mateusza oraz w Ewangelii według św. Łukasza. Łukasz przywołuje temat lichwy w kontekście miłości bliźniego: *Jeżeli pożyczek użyczacie tym, od których spodziewacie się zwrotu, jakaż to dla was wdzięczność? I grzesznicy grzesznikom pożyczają, żeby tyleż samo otrzymać. Wy natomiast miłujcie waszych nieprzyjaciół, czyńcie dobrze i pożyczajcie, niczego się za to nie spodziewając...* (Łk 6:34,35)¹⁴.

Jednakże Nowy Testament nie był do końca jednoznaczny w potępieniu systemu odsetkowego. W Ewangelii św. Mateusza (Mt 25:27), w przypowieści o talentach, pan potępił sługę, który nie oddał powierzonych mu pieniędzy do banku, by móc odebrać je z zyskiem. Kwestia ta pojawia się również u św. Łukasza (Łk. 19:23) – *Czemu nie dałeś moich pieniędzy do banku? A ja po powrocie z zyskiem bym je odebrał*. Przypowieść o talentach zaburza jednoznaczną ocenę pobierania odsetek. Odnosi się jednak wrażenie, że przykład pomnażania pieniędzy w banku posłużył tu jedynie jako walor literacki, pozwalający opisać relacje i obowiązki człowieka wobec Boga. Lichwa nie jest tu przedstawiona jako zjawisko pożądane, ale obiektywny, zaobserwowany stan rzeczy, pozbawiony oceny moralnej. Tym niemniej fragment ten stał się podstawą do relatywizowania etycznego wymiaru lichwy. Jak twierdził XIX-wieczny komentator: *boski autor tego prawa dobrze wiedział, że państwo, interesy, prawa społeczeństwa cywilnego nie mogą być zawsze takie same, jak za czasów w narodzie, któremu były przynależne*¹⁵.

Wątpliwości, co do jednoznacznego stanowiska na temat odsetek zaprezentowanego w Nowym Testamencie rozwiewała polityka Kościoła. Już synod nicejski z 325 r. zdecydował, że duchowni parający się lichwą będą z łona Kościoła usuwani. W 789 r., lokalny synod Karola Wielkiego zakaz tej praktyki rozciągnął na świeckich. Twarde reguły utrzy-

¹¹ M. Weber, *op.cit.*, s. 29.

¹² Sejm żydowski.

¹³ C. Lisiecka, Ł. Leszczyńska, *Lichwa pieniężna, prawo i gospodarka (ujęcie historyczne)*, [w:] *Religia a gospodarka*, tom I, (red.) S. Patrycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s.225, za: I. Schiper, *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich*, Warszawa 1937.

¹⁴ W ten sam sposób do lichwy odnosi się apokryficzna Ewangelia św. Tomasza.

¹⁵ P. Stein, *O niektórych związkach religii z gospodarką*, [w:] *Religia i ekonomia*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1989 s.177, autor cytuje rozprawę ks. Bergiera, brak źródeł.

mywały też kolejne sobory – II laterański w 1139 r. odebrał lichwiarzom prawo do chrześcijańskiego pochówku. III laterański w 1179 r. zakazał duchownym przyjmowania od lichwiarzy ofiary i udzielania im komunii¹⁶. Do końca XII w. trwała wielka nagonka na pożyczających na procent. Zmiana okoliczności społeczno – gospodarczych, rozwój handlu skłoniły wreszcie hierarchów kościelnych do złagodzenia stanowiska, więc na IV soborze laterańskim potępiono żydowską lichwę, ale tylko tę „ciężką i przesadną”¹⁷.

Tym niemniej, w doktrynie chrześcijańskiej, nienaturalnym wydawało się, by pieniądź produkował pieniądź, gdyż jako taki był bezpłodny, a lichwa rozmnażając go, działała wbrew boskiemu prawu natury¹⁸. Co więcej, lichwa kradła także czas, będący własnością Boga, z jego rozkazu podzielony na zwykły i uświęcony, kiedy nie wolno pracować. Sam Stwórca respektował ów podział, zaś lichwa pomnażała bogactwa nieustannie, bez spoczynku.

Argument jałowości i bezproduktywności pieniądza podniósł także Tomasz z Akwinu, twierdził bowiem, iż pieniądź jest produktem w pełni zużywalnym przy pierwszym zużyciu, a pożyczka jest po prostu sprzedażą, która *jest doskonała wówczas, gdy pseudopożyczkobiorca dał w zamian ekwiwalent tego, co otrzymał*¹⁹. Twierdził, że *brać lichwę za pożyczone pieniądze jest samo przez się grzechem, gdyż sprzedaje się to, czego się nie ma, a to jest oczywistym naruszeniem równości, na której polega sprawiedliwość*²⁰.

Dla św. Anzelma zaś, podobnie z resztą jak dla Wilhelma z Auxerre, lichwa była zaś, po prostu kradzieżą.

Wobec zmieniającej się rzeczywistości scholastyczne argumenty nie były jednak dość mocne i do głosu zaczęła dochodzić zasada „złotego środka”. Kościół nigdy nie zaakceptował nieograniczonych zysków z lichwy, jednak uznano pewne okoliczności łagodzące, zezwalające na pobranie procentu. Sytuacja taka mogła mieć miejsce, gdy procent stanowił odszkodowanie za niespodziewaną stratę poniesioną w wyniku opóźnienia w zwrocie długu, lub odszkodowanie za nie osiągnięcie wyższego zysku, który byłby możliwy, gdyby lichwiarz nie pożyczył akurat pieniędzy danej osobie²¹. Lichwa była także usprawiedliwiana, jako wynagrodzenie za pracę wykonaną, by zdobyć pieniądze na pożyczkę²². Z czasem Kościół zaakceptował także możliwość sprzedaży renty z prawem odkupu i rzeczywistość gospodarza mogła funkcjonować nie stwarzając zagrożenia dla zbawienia duszy.

4. Lichwa w islamie

Zakaz pobierania *riby*²³ w islamie nie podlegał żadnej dyskusji lub usprawiedliwieniu jak miało to miejsce w chrześcijaństwie. Nie działał także na zasadzie wybiórcości, jak

¹⁶ J. Kracik, *Kredyt i lichwa jako zjawiska społeczne*, materiały konferencyjne dostępne w <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/kracik.pdf>, 2004, s. 3.

¹⁷ J. Le Goff, *op.cit.*, s. 90.

¹⁸ Por. Arystoteles, *Polityka*, PWN, Warszawa 1964, ks. I, rozdział 3: *... a już z największą słusnością znie-nawidzone jest rzemiosło lichwiarza, ponieważ osiąga się zysk z samego pieniądza, który mija się tu ze swym przeznaczeniem. Stworzony bowiem został dla celów wymiany, a tymczasem przez pobieranie procentów sam się pomnaża [...] ten sposób zarobkowania jest w najwyższym stopniu przeciwny naturze.*

¹⁹ P. Stein P. *op.cit.*, s. 176.

²⁰ Tomasz z Akwinu, *Summa Teologiczna, Sprawiedliwość, Tom 18*, Veritas, Londyn 1970, IIa IIae q. 78.

²¹ Zasadę tę poświadczyl w XVIII w. papież Benedykt XIV.

²² J. Le Goff, *op.cit.*, s. 91.

²³ Riba – arabskie słowo określające zysk z procentu.

w przypadku judaizmu. Podobnie jak u Arystotelesa i Ojców Kościoła, pieniądź postrzegano tu jako bezproduktywny, ale ważniejszym powodem zakazu lichwy, była troska o ochronę biednych przed wyzyskiem bogatych²⁴. Zasada sprawiedliwości, także w podziale dóbr przejawiała się również w obowiązku wspomaganiania biedniejszych, stanowiąc jeden z pięciu filarów wiary.

O lichwie Koran wspomina wiele razy, zawsze w sposób jednoznaczny: *O, wy, którzy wierzycie! Bójcie się Boga i porzućcie to, co powstało z lichwy, jeśli jesteście wierzącymi* (2:278). *Bóg zniweczy lichwę, a pomnoży dawanie jałmużny...* (2:276). *A to, co dajecie na lichwę by powiększyło się kosztem majątku innych ludzi, nie powiększy się u Boga* (30:39)²⁵ itd²⁶.

Rozwinięciem zasad koranicznych był szariat. Wśród islamskich prawników nie było zgody, co do tego, czy każdy rodzaj lichwy jest zakazany. Niektórzy sądzili, że istnieją też dozwolone odsetki – *fa'ida*, bądź, że zakaz lichwy dotyczy jedynie transakcji pomiędzy osobami prywatnymi, nie dotykając instytucji gospodarczych. Niektórzy prawnicy skłaniali się wręcz ku stwierdzeniu, że eliminować należy tylko nadmiernie wygórowany procent²⁷. Zmianami w rzeczywistości gospodarczej tłumaczono konieczność zaakceptowania odsetek, a Instytut Studiów Islamskich Kairze, uznał zjawisko *riba*, za nielegalne, ale usprawiedliwione²⁸.

Współcześnie jednak, kraje szariatu całkowicie odcięły się od systemu odsetkowego i przyjęły stworzone dla ich potrzeb zasady bankowości bezodsetkowej²⁹.

5. Zakończenie

Rodzi się pytanie, dlaczego lichwa stała się elementem rozważań o charakterze religijnym i dlaczego w trzech pokrewnych systemach religijnych stosunek do niej dość znacząco się różnił? Można odnieść wrażenie, że stało się tak, gdyż święte księgi omawianych społeczności miały odpowiedzieć na ich potrzeby i wprowadzając nakazy i zakazy, ułatwić przeżycie. Przypadek Żydów można wytłumaczyć stylem życia, który został im narzucony. Naród wygnany i wybrany, a zatem podwójnie naznaczony, miał wszelkie przesłanki do stworzenia podwójnych standardów postępowania. Przy tym okoliczności historyczne wpłynęły niewątpliwie na wykształcenie bardzo silnych więzów solidarności, która jak się wydaje, wpłynęła właśnie w najbardziej znaczący sposób na zasady obrotu finansowego.

Przykład islamu, również wydaje się być efektem w miarę prostego przełożenia sytuacji społecznej. Tuż przed powstaniem islamu, w Arabii panowały stosunki podobne do drapieżnego kapitalizmu. Szybko rozwijający się handel i rosnące majątki części społec-

²⁴ L. Siagh, *L'islam et le monde d'affaires. Argent, éthique et gouvernance*, Édition d'Organisation, Paris 2003, s. 38.

²⁵ Wszystkie cytaty z *Koranu*, PIW, Warszawa 1986.

²⁶ Por. też: 2:275, 2:279, 3:130, 4:161, i in.

²⁷ I.C. Kamiński, *Slusznosc i prawo. Szkic prawno – porównawczy*, Zakamycze, Kraków 2003, s. 140.

²⁸ *Op.cit.*, s. 141.

²⁹ Instytucje pozwalające wyeliminować formalną bankowość odsetkową to *mudarabah*, *musharakah* i *murabaha*. Generalną zasadą jest ryzyko równomiernie rozłożone pomiędzy pożyczkodawcę i pożyczkobiorcę, za wyjątkiem ostatniej zasady, która jest trikiem, polegającym na kupieniu od pożyczkodawcy przedmiotu i późniejszym odsprzedaniu go za wyższą cenę.

czeństwa nie sprzyjały ujawnianiu się szlachetnych cech charakteru. Różnice w statusie społecznym i majątkowym zaczynały przybierać olbrzymie rozmiary, a rozwarstwione społeczeństwo traciło wewnętrzną równowagę. Islam był odpowiedzią na pytanie jak tę równowagę przywrócić. Zakaz lichwy w odniesieniu do każdego człowieka ograniczał dalsze pogłębianie się różnic majątkowych, a jeden z filarów wiary nakazywał wspomaganie uboższych.

Najbardziej skomplikowanym przypadkiem wydaje się być chrześcijaństwo. Współcześnie chrześcijanom z Europy, słowo lichwa kojarzy się raczej z pojęciem historycznym. Brak tu równie konkretnego ustosunkowania się do problemu, jak miało to miejsce w judaizmie i islamie. Wydaje się, że odpowiedzialność za to ponosi specyficzna dynamika chrześcijaństwa. Jako religia powstała z połączenia tradycji judaistycznej i greckiej filozofii, sposób analizy rzeczywistości przejęła raczej z tego drugiego źródła, stąd też zakaz lichwy stracił na sile jako jedna z narzuconych reguł, a stał się pojęciem, które przez pryzmat abstrakcji było podatniejsze na formowanie zgodnie z potrzebami społecznymi.

Usury from the Point of View of Major Monotheistic Religions

Summary

This article provides a comparative analysis of the attitudes of three major monotheistic religions – Judaism, Christianity and Islam – to the practice of usury and looks at why these attitudes developed in different ways.

Each of the parts presents the opinions of one of the religious systems, analysing the Old and New Testaments, as well as the Koran, by looking at the duties that the Holy Scriptures required of their followers.

The first part is devoted to Judaism. According to this model, the moral value of usury was dependent on the ethnic and religious origins of the borrower probably because of special historical and cultural associations between the idea of money and the Jewish people.

The second part is concerned with usury in Christian religion, presenting the attitude expressed in the Gospel, as well as later comments of Fathers of the Church, in order to put the change in moral attitudes to usury in its historical context.

Finally, the article presents the point of view of Islam devoting particular attention to the historical reasons for the development of its specific attitude to usury, but also outlining contemporary solutions adopted in the present-day Islamic world.

Key words: *usury, a percent, a religion, the Bible, the Koran*